

גוף רוקד - חברה רוקדת תרבות - הסוציולוגיה והאנתרופולוגיה של הגוף והמחול

יהונתן הרשברג

הוא ערוץ שדרכו אנו יכולים ללמוד על החברה שלנו. לכן תשומת לב מדוקדקת ליחסים, לתפיסות ולמנהגים שקשורים לגוף יכולה ללמד אותנו על אודות החברה העומדת לבחינה. לאור זאת, ניתן לראות את הגוף כגוף מחוברת - יציר כפיה של החברה. מושג זה מתייחס לאופן שתכונות ומחוות מושפעות ממשתנים סוציולוגיים, כך שהאדם מפנים בנופו תכונות על פי מעמדו או תפקידו בחברה. כך המחווה הללו הופכות לטבע שני ונמחקת הגופניות המקורית בתהליך של הצפנה גופנית (בורדייה, 1984).

אם כן, אנו למדים כי הגוף והחברה ארוגים זה בזה, ולא ניתן להסתפק בתפיסת הגוף כאורגניזם חי בלבד, אשר נחקר בהעמקה בידי ביולוגים וזדומים ותו לא. לשם הבנה מעמיקה של הגוף, יש לחתור תחת יסודות החברה ולהבין באמצעותם כיצד נתפס הגוף בחברה, וכיצד זו מעצבת אותו כגוף מחוברת היונק את זהותו מתוך החברה שבה הוא פועל.

לחקור מחול, לחקור חברה, לחקור תרבות - על חקר המחול

התפתחות מחקר המחול כתחום לימוד החלה לשגשג בשנות ה-80 של המאה ה-20 באירופה ובצפון אמריקה. פריחה זו באה לידי ביטוי בזרם של ספרים, מאמרים וכנסים שעסקו במגוון נושאים הקשורים להיסטוריה של המחול, לביקורת ולתאוריה. כמו כן, הציגו את הגוף הרוקד במרכזו של מחקר חוצה גבולות של תחומי ידע רבים. פריחת לימודי המחול החלה עם שטטוש הגבולות המסורתיים, שהבחינו בין תחומי ההיסטוריה, האנתרופולוגיה, הביקורת והיצירה של המחול. בחלק הזה אתמקד בשתי גישות מרכזיות לבחינת תופעת הריקוד השלובות זו בזו - הגישה האנתרופולוגית והגישה החברתית-תרבותית.

בספרות האנתרופולוגית הריקוד נתפס כביטוי להתנהגות אנושית, הממלאת תפקידים תרבותיים, כהבעת שמחה בימי חג ומועד, פולחן דתי וקהילתי. הריקוד מתפקד כערוץ תיווך שדרכו משתקפת התרבות, ולפיכך מאפשר לנו מבט חדש ומרתק על הזהות ועל התרבות (כוכבי, 2007). ברטנוב (1982) כותבת כי לכל עם ועם יש אמונות, דת שלטת, טקסי חג ומועד, צורות פולחן ועבודה דתית; הריקוד הוא אחד ממרכיבי התרבות של העם. כשאנו מתבוננים בריקוד של עם מתגלה לנו גם טפח מן האופי הלאומי שלו המבדיל אותו מעמים אחרים. העם יונק מהמורשת ההיסטורית, המיתוס לאומי ונחלת העבר הנישאת על כתפיהם של בניו - המחול הוא אחד מביטוייה של נחלת העבר זו.

לטענת ברטנוב, לגוף יש שפה משלו שמשתנה בין עמים ושכונים שונים. יש לחדור אל המשמעות העמוקה של הריקוד ולעמוד על 'הטבעי' והאופייני שבו. הגוף מגלם בתוכו תכונות של העבר, ואילו התנועה מסגירה את הימים שעברו.

במאמר הנוכחי אבקש להציג את ספרות המחקר העיקרית שנכתבה על מיקומו של הגוף בחברה ובתרבות ולהתחקות אחר תופעת המחול בצומת שבין סוציולוגיה לאנתרופולוגיה. אתחיל בשיח התאורטי-מחקרי על אודות הגוף ומשמעותיותו, ולאחר מכן אתייחס לתופעת הריקוד כשלעצמה ולזיקתה לתרבות, כפי שנדונה בספרות המחקרית והמקצועית. אבחן את הריקוד דרך ספרות המחקר מבחינות סוציולוגיות ואנתרופולוגיות; אלה מתייחסות לריקוד כביטוי להתנהגות אנושית הנושא בקרבו תפקיד תרבותי משתנה בין חברה לחברה, וכתופעה סוציולוגית המבטאת ערכים המצויים בה.

לאחרונה נושא הגוף בתור מושא לחקירה בזכות עצמו זכה בעיקר להתעלמות מצד הסוציולוגיה. הסוציולוגיה הפנתה התייחסות מעטה לעובדה הבולטת ביותר של חיי האדם: ליצור אנוש יש גופים שמגבילים, תוחמים ומאפשרים את הקיום הפיזי (Turner, 1984). דרך הגוף שלנו אנו מרגישים, רואים, מריחים, חשים, חושבים, מבטאים וחווים את העולם, והוא האמצעי העיקרי למבע ולייצוג במחול החברתי והבימתי המערבי (תומס, 2014).

לאור תפיסתו הדיכטומית של דקארט (2007), הנוגעת להבחנה בין גוף לנפש, לפי הגישה הדואליסטית בתרבות המערבית המודרנית, נתפס הגוף כלא־נפש. הגוף הוגדר כזירה ביולוגית ונתפס כמסמן את הגבול בין העצמי 'הפנימי' לעולם הייצוגי. בעשורים הראשונים של המאה העשרים, הגוף אפיין רקע מובן מאליו של החיים החברתיים; בתחילת שנות השבעים הגוף הפך לנושא המעורר עניין אתנוגרפי, ובשנות השמונים הפך לבעיה שיש להתייחס אליה ולספק לה ביאור אינטלקטואלי, בשל הגיוון התרבותי ההיסטורי העצום שלו (כוכבי, 2007).

הרץ, מוס, ולאחר מכן דאגלס (Hertz, 1973; Mauss, 1973; Douglas, 1970), בחנו את ההיבטים החברתיים של המבע הגופני, על מנת להמחיש את הקטגוריות ואת החוקים שנוצרים בידי החברה: הם ביקשו ליישם את הרעיונות של הסוציולוג אמיל דורקהיים בנוגע להבניה החברתית של הידע - על חקר הגוף. לפי גישה זו, נתפס הגוף האנושי כמיקרוקוסמוס של החברה, שעליו נכפים סדר וערכים של החברה המוצגים כטבעיים ולא־חברתיים. לפי השקפה זו, הגוף הוא סמל של החברה, ואפשר לחקור אותו לצורך העמקת ההבנה של המערכת החברתית הנחקרת.

הגוף, כאתר לגיטימי לחקירה חברתית, נדון בהרחבה בעבודתה של מרי דאגלס (Douglas, 1970). לטענתה, מאז ומעולם נתפס הגוף כדימוי של החברה, וזרכו אנו חווים את המציאות - מבנה מורכב שמשמש מקור לסמלים ולמבנים מורכבים אחרים. הגוף, על הטקסים הנלווים אליו, ועל היחסים החברתיים המקובלים כלפיו,

לדעת ברינסון (1993), המחול אינו ניתן להפרדה מהתרבות. לידו, עבודות המחול בזמננו הן למעשה הסתגלותם של כוריאוגרפים לרעיונות והשפעות של התקופה שבה הן מופיעות, הסתגלות וגם קריאת תיגר. לאור זאת, עולה כי המחול המודרני מבקש להתכתב עם התרבות שבה הוא פועל ואף לנסח ביקורת כלפיה.

דוגמה חיה לקשר ההדוק בין ריקוד של האדם לתרבות שבה חי ניתן למצוא בדבריה של ברטנוב (1982), המבקשת למתוח קווי אופי לדמותו של הצבר ולבדוק כיצד ניתן לנצל קווי אופי אלה לכוח הביטוי בריקוד. בדמיונה את ריקודו של הצבר, היא רואה את תכונות אופיי, את קור רוחו ואת דבקותו במטרה, המובעים דרך זריזות בתנועה, ריכוז, דיוק, יציבות ואיפוק בהופעתו. דבריה של ברטנוב, כאמור, אינם מסתפקים בדיעה כי הריקוד נרקד בידי צברים, אלא עניינה הוא – שירקודו 'צברית'. תכונה, שלידה, עוצבה במהלך הדורות ונישאת בנפשם ובנופם של הרקדנים. כך היא מודה כי יש קשר בין הריקוד לבין התרבות, בין התנועה לבין אלה הנוטלים בה חלק. לא די בכך שבן תרבות ירקוד, אלא רצונה גם לראות את תרבותו ירוקדת.

סיוע נוסף לראיית הגוף כמושפע על ידי התרבות ניתן למצוא בדבריה של דינה רוגינסקי (2013). רוגינסקי, שערכה תצפית משתתפת בקרב חונים לריקודי עם, מצאה שהגופים הפרטיים של הרוקדים אינם שומרים על נשמיותם הנפרדת, אלא מתמזגים יחד, או מתמוססים ליצירת מבנה חדש, של מעין רקמה אורגנית המוחקת את האינדיווידואלים ויוצרת מסה אנושית מתנועעת. האיחוד הקבוצתי חורג ממסגרת חוג הריקודים המצומצם והופך לשיקוף של גוף על, גוף קולקטיבי, שמהווה רק מערכת ייצוג סמלית לגוף האומה הישראלית. בלב המסורת הקלסית של הסוציולוגיה שוכנת הפרדה חדה של הממד החברתי מהממד הביולוגי והפסיכולוגי, והממד החברתי זוכה בה לעדיפות עליונה (תומס, 2014).

טל כוכבי (2007) ערכה מחקר מקיף, ובו היא מבקשת לבדוק את חשיבותן של פרקטיקות תרבותיות באמצעות מחקר של ריקוד מודרני-עכשווי. היא תופסת את הריקוד כמדיום של עשייה ויצירה, שהגוף הוא הערוץ המרכזי בו. ריקוד מהווה במקביל הופעה תרבותית ותופעה חברתית. השוני המהותי בין מחול עכשווי לבין מוזיקה או תיאטרון הוא היעדרם של עלילה וטקסט ייצוגיים להופעה במחול; הריקוד חושף רבדים שונים של מציאות וקיום ונוגע לסוגיות הקשורות לגוף, מיניות ומגדר, ומאפשר בחינת סוגיות הנוגעות להבנתו ולמיקומו בתרבות.

פיטר ברינסון (1993) סבור כי המחול הוא צורה אמנותית של ביטוי החוצה את כל התרבויות. יתרה מזו, הוא ערוץ תקשורת סמלי, אשר באמצעותו כולם יכולים לנסח ולהביע את הבנת העולם, את חייהם והאחד את רעהו. ברטנוב מבקשת להראות כי הריקוד הוא כלי אמנותי ואמצעי המביע הלך-רוח ושפה פנימית המבטאת את העם או את הקבוצה החברתית הרוקדת, וכל ריקוד מתאפיין בשפת תנועה המבקשת להביע את דרך החשיבה ואת אופני פעולתה של הקבוצה (1973, 1982, 1985). דן רונן רואה את הריקוד כפעולה המבטאת חיפוש אחר תחושת שייכות לקבוצה ולקהילה ורצון לביטוי אישי (2011). גלית בן ציון (1995) מיטיבה לתאר תנועה אנושית זו, ומנסה להראות כיצד המחול מהווה למעשה ביטוי לזהות קהילתית. טענה זו עולה ממאמרה על אומנות ה-Voguing, שהתפתחה בארצות הברית בשנות התשעים של המאה העשרים, כדרך לביטוי של גאווה לאומית, מהות חברתית ותפיסת העולם של קבוצה חברתית.

מחקר, שערכו שלומית עופר ובילי עילם (2012), ביקש להתחקות אחר עקבות של תרבות בייצוגים חזותיים של תנועה. גם הן מצאו כי תנועת הרוקדות, שנחשפו אליה במהלך מחקרן, התבססה על הידע המקומי שלהן והייתה תלויה תרבות. הן גילו שלתרבות נודעה השפעה חשובה על תצורת התנועה ועל ייצוגה, שמתבטאת במגוון היבטים. תומס (2014) מלמדת כי התייחסות למחול ולריקוד יכולה לתרום לניתוח חברתי ותרבותי של הגוף. כלומר דרך המחול אנו יכולים ללמוד על מיקומו של הגוף בחברה ובתרבות, ועל ביטוייה של החברה דרך עולם המחול והתנועה.

לסיכום, כפי שעולה מהאמור לעיל, הגוף הוא האמצעי העיקרי להביע תנועה, ולמעשה מהווה מערכת ייצוגית של החברה. החברה מעצבת את הגוף (גוף מחוברת), את היחס אליו ואת אופני פעולתו, והוא הופך לסמל המורכב מחומרים תרבותיים. הואיל והמחול הוא שדה התרחשות שמבוסס רובו ככולו על הגוף, עולם המחול הוא אתר מרכזי לבחינת היחס של החברה לגוף. הריקוד משקף את התרבות שבה הוא מתקיים, וגם פועל יוצא שלה. דרך הריקוד אנו יכולים להתחקות אחר מרכיבי הזהות של הקבוצה הרוקדת, וללמוד על האופן שהחברה שממנה פועלת אותה קבוצה, תופסת את הגוף ומתייחסת אליו.

ביבליוגרפיה

- ברטנוב, דבורה, 1973. *ריקוד אלי אופקים: מסע בהודו*. תל-אביב: רשפים.
- ברטנוב, דבורה, 1982. *מסע אל עולם הריקוד: על הריקוד כאמנות וכביטוי לאדם ולעם*. תל-אביב: רשפים.
- ברטנוב, דבורה, 1985. *ריקוד אלי אדמה: מסע לימוד בנאנה*. תל-אביב: רשפים.
- ברינסון, פיטר, 1993. *מחול כחינוך: לקראת תרבות מחול לאומית*. קריית ביאליק: אח.
- דקרס, רנה, 2007. *רגשות הנפש*. תל-אביב: רסלינג.
- כוכבי, ט, 2007. *בין ריקוד לאנתרופולוגיה*. חיבור לקראת קבלת תואר דוקטור. האוניברסיטה העברית בירושלים.
- טולידאנו, גילה, 2005. *סיפורה של להקה: שרה לוי-תנאי ותיאטרון מחול ענבל*. תל-אביב: רסלינג.
- עופר, שלומית ובילי עילם, 2012. "עקבות של תרבות בייצוגים חזותיים של תנועה". *סוציולוגיה ישראלית*, 2(13), 277-299.
- רוגינסקי, דינה, 2012. על גוף סמלי וגוף פיזי: ייצוגיות וחריונות בשדה המחול העממי. *סוציולוגיה ישראלית*, 2(13), 301-330.
- רוני, דן, 2011. *ריקודי-עם בישראל*. ירושלים: כרמל.
- תומס, הלן, 2014. *הגוף, מחול ותיאוריית התרבות*. רמת השרון: אסיה.
- Douglas, M, 1970. *Purity and Danger: An Analysis of Concepts of Pollution and Taboo*. Harmondsworth: Penguin.
- Douglas, M, 1973. *Natural Symbols*. Harmondsworth: Penguin.
- Hertz, R, 1973. "The pre-eminence of the Right Hand: A Study in Religious Polarity", in R. Needham (ed.), *right and left*. Chicago, Ill.: Chicago University Press (first published in 1909).
- Turner, B. S. 1984. *The body and Society*. Oxford: Basil Blackwell.

יהונתן הרשברג הינו סטודנט מחקר במחלקה לסוציולוגיה ולאנתרופולוגיה באוניברסיטה העברית. בעל תואר ראשון בסוציולוגיה ואנתרופולוגיה ובהיסטוריה של עם ישראל מאוניברסיטת בריאילן. עורך תוכן המעניק שירותים לגופים שונים וכבר שנים מתנסה במגוון סגנונות ריקוד.